

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯНЬ ПРОТИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Визначено принципи криміналізації діянь проти конституційних основ національної безпеки України та обґрунтовано три основні підстави криміналізації вказаних діянь.

Порушення встановленого Конституцією України порядку створення та захисту конституційного ладу, території України, а також порядку виконання представниками влади своїх повноважень може створювати загрозу основам національної безпеки взагалі та конституційним основам національної безпеки України зокрема. У випадках, прямо передбачених Кримінальним кодексом (далі – КК) України, за такого роду посягання встановлюється кримінальна відповідальність. Так, у ст. 109 КК України встановлюється відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, в ст. 110 КК України – за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, в ст. 112 КК України – за посягання на життя державного чи громадського діяча.

Питання щодо злочинів проти основ національної безпеки України розглядалися у роботах таких українських учених, як В. Ф. Антипенко, О. Ф. Бантишев, В. О. Глушков, В. А. Ліпкан, В. П. Ємельянов, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. В. Шамара тощо. При цьому наукові дослідження у даній сфері останнім часом значно активізувалися, в тому числі щодо злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. Зокрема, захистили кандидатські дисертації О. С. Сотула «Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча» (2003 р.) та І. В. Діордіца «Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (2008 р.).

Теорією кримінального права напрацьовано певні підходи щодо визначення підстав і принципів криміналізації (декриміналізації).

Ми ставимо за мету дослідити принципи криміналізації злочинів проти конституційних основ національної безпеки. При цьому як від-

правний пункт використано комплексне дослідження підстав і принципів криміналізації (декриміналізації), проведене колективом авторів у роботі «Підстави кримінально-правової заборони. Криміналізація і декриміналізація» [1]. Разом із тим, було враховано і позиції інших науковців [2–7].

У науці кримінального права виділяють шість основних підстав криміналізації:

1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не створювали складу злочину;

2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу;

3) відкриття шкідливих наслідків господарської чи іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмежити форми і межі такої діяльності;

4) суттєва і раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі суспільно небезпечні дії отримають реальне поширення;

5) такий розвиток суспільства, що визначає нетерпимість, особливу небезпеку певних дій, з якими раніше доводилось (або була можливість) миритися, але за нових умов подібні дії суперечать пануючому ладу суспільних відносин або отримано реальну базу для їх викорінення;

6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [1, с. 204; 8, с. 14–15].

Принцип суспільної небезпечності має найважливіше значення для здійснення криміналізації діянь. Як зазначає О. І. Коробєєв, кримінальне законодавство, як чинне, так і те, що проектується, можна визнавати науково обґрунтованим, якщо воно адекватно відбиває в каральних заходах характер та ступінь суспільної небезпечності діянь, з якими воно покликане боротись [5, с. 14].

У науковій літературі панує позиція, що суспільна небезпечність властива злочину в цілому і визначається всіма його елементами. «Суспільна небезпечність злочину, – вказує В. С. Прохоров, – це властивість сукупності усіх його об'єктивних та суб'єктивних ознак: об'єкта та об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони» [9, с. 61].

Зокрема, злочин, передбачений ст. 109 КК України, посягає на дві головні складові держави – конституційний лад і державну владу.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 112 КК України, – посягання на життя державного чи громадського діяча, полягає в посяганні на життя її головних представників, вказаних у самій статті, і на основі національної безпеки у сфері здійснення державної влади та у сфері діяльності політичних партій. На це ми звертали особливу увагу в одній із публікацій [10, с. 106].

Назване обумовлює необхідність розглянути **принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації (декриміналізації)**. Позитивним (безпосереднім) наслідком криміналізації певного типу діянь є можливість застосовувати до осіб, що їх учиняють, кримінально-правові і кримінально-процесуальні заходи впливу.

Принцип конституційної адекватності полягає в тому, що базою українського законодавства, в тому числі й кримінального, є Конституція. Кримінально-правова заборона злочинів проти конституційних основ національної безпеки не суперечить положенням Конституції України, а навпаки, встановлена на їх запровадження в реальне життя.

Принцип міжнародно-правової необхідності й допустимості криміналізації. Основні принципи міжнародного права, що регулюють питання територіальної цілісності і права націй на самовизначення, отримали офіційне визнання у Статуті ООН 1945 р., який заборонив погрозу силою і її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності будь-якої держави. Згодом визнання вказаних принципів було підкріплено Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно зі Статутом ООН 1970 р. [11], і в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) 1975 р. [12].

Наступним принципом, що підлягає розгляду, є **принцип системно-правової несуперечливості**. У літературі зазначається, що сутніс-

тю даного етапу логіко-юридичного підходу до процесу криміналізації із загальноправових позицій є необхідність з'ясування, чи не суперечить криміналізація нормам інших галузей права [13, с. 231] та принципам побудови системи кримінального права.

Статті 109, 110 і 112 КК України входять до розділу I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки». Отже, відповідні норми є елементами системи норм Особливої частини КК України, яка, у свою чергу, є підсистемою кримінального права. Усі ці системи є відкритими. Систему Особливої частини КК України утворено за ознакою об'єкта злочину [14, с. 21]: злочини, передбачені нормами одного розділу Особливої частини КК України, поєднуються однорідними безпосередніми основними об'єктами.

Наведена вимога не є єдиною. В межах однієї статті доцільно надавати ознаки одного типу діянь, при цьому конструкції однорідних статей не повинні суттєво відрізнятися між собою. Як можна побачити, структура ст. 109 КК України суперечить цьому принципу. По-перше, у ч. 2 розміщено не кваліфікуючі ознаки, а інший основний склад злочину [15, с. 79]. По-друге, статті 109 і 110 КК України сконструйовані зовсім не однакою чином. Якщо ст. 110 КК України сформульовано у класичному варіанті, тобто в ч. 1 містяться ознаки основного складу злочину, а в частинах 2 і 3 – кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складу злочину, то ст. 109 КК України складається з двох норм, тобто ч. 2 ст. 109 КК України містить не кваліфікуючі ознаки складу, а самостійні ознаки окремого складу злочину, передбачені ж ч. 3 ст. 109 КК України кваліфікуючі ознаки стосуються лише тих діянь, ознаки яких містяться в ч. 2 ст. 109 КК України, тоді як до діянь, передбачених в ч. 1 ст. 109 КК України, кваліфікуючих ознак не передбачено. Причому такі самі дії, які в ст. 109 КК України поділені між частинами 1 та 2, в ст. 110 КК України усі передбачаються у ч. 1. Таке становище, безумовно, суперечить одному з головних принципів криміналізації – принципу системно-правової несуперечливості, про що ми зазначали в одній із публікацій [16, с. 101].

Не відповідає принципу системно-правової несуперечливості включення в конструкції статей 109 і 110 КК України ознак публічних закликів до вчинення вказаних тут дій чи розповсюдження матеріалів із такими закликами, бо недоцільно в одній статті наводити ознаки як власне суспільно небезпечних дій, так і публічних

закликів до їх вчинення, а також розповсюдження матеріалів із такими закликами. До того ж у КК України містяться й інші норми про публічні заклики до вчинення певних дій: ст. 258-2 КК України, що передбачає відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження матеріалів із такими закликами; ст. 295 КК України. Також слід зауважити, що принципу системно-правової несуперечливості не відповідає різний підхід до конструювання диспозицій та кваліфікуючих ознак у статтях 109 та 110 КК України.

З принципом системно-правової несуперечливості тісно пов'язаний **принцип безпрогалінності та ненадмірності заборони**. Даний принцип полягає у позитивній відповіді на два питання: чи зміниться в результаті новели міра відповідальності злочинця за яке-небудь з можливих діянь? Чи є зміна, якщо вона настала, саме такою, яку передбачав законодавець? [1, с. 235–236].

Серед злочинів проти основ національної безпеки України доцільно в окремі статті передбачити норму, яка визначала б відповідальність за публічні заклики та розповсюдження матеріалів з такими закликами щодо будь-якого злочину, ознаки якого містяться у статтях 109–114 КК України. Встановлення ж відповідальності за публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із такими закликами лише щодо дій, передбачених ст. 109 та ст. 110 КК України, породжує прогалину в законодавчій системі протидії діянням такого роду.

Із принципами системно-правової несуперечливості та безпрогалінності тісно пов'язаний **принцип повноти складу**. У науці зазначають, що криміналізація діяння припускає конкретність і визначеність кримінально-правової норми, яка встановлює караність самого цього діяння, тобто в законі необхідна вказівка на всі ознаки цієї дії чи бездіяльності, необхідні для конструювання конкретного складу злочину [1, с. 239; 17, с. 226].

Принципу повноти складу у статтях 109 і 110 КК України не відповідає те, що при встановленні відповідальності за публічні заклики до вчинення вказаних дій та розповсюдження матеріалів із такими закликами не враховано більш повні положення ст. 258-2 КК України і ст. 295 КК України, які містять не тільки ознаки зазначених діянь, але й ознаки виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із такими закликами.

Також недостатньо повними є ознаки складу злочину, передбаченого ст. 112 КК України.

Передусім слід указати, що ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча» належить до певного типу злочинів, до якого входять також злочини, передбачені статтями 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», 400 КК України «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», 443 КК України «Посягання на життя представника іноземної держави». Названі злочини є суміжними.

Крім того, слід звернути увагу на питання співвідношення ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча» та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку». Аналіз наведених статей та відповідних складів злочинів дає змогу зробити висновок, що склад злочину, який передбачає відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча, порівняно зі складом злочину, який передбачає відповідальність за умисне вбивство особи у зв'язку з виконанням такою особою службового або громадського обов'язку, є недостатньо повним, оскільки не містить ознак посягання на близьких родичів перелічених у ст. 112 КК України осіб. При цьому слід зауважити, що в науці кримінального права визнається невдалим використання вузького поняття «близькі родичі» та пропонується замінити його на більш широкий термін «близькі» [18, с. 110; 19, с. 15].

Принцип визначеності та єдності термінології полягає в тому, що криміналізація суспільно небезпечних діянь повинна здійснюватися за допомогою визначених у законі термінів, єдиних для Загальної й Особливої частин чинного законодавства [1, с. 238; 20, с. 166]. Крім того, зафіксований в Заключному акті НБСЄ [12] принцип виходить за рамки положень про заборону використання сили або погрози силою чи перетворення території на об'єкт військової окупації або набуття з використанням сили чи її погрози. Таким чином, використання у назві ст. 110 КК України територіальної недоторканності і територіальної цілісності, а в диспозиції – лише вказівки на зміну меж території або державного кордону є недоцільним, бо породжує

суперечність між назвою та змістом статті. З метою усунення даного недоліку треба привести назву і зміст диспозиції статті до єдиного вигляду стосовно використання термінології й використовувати як у назві, так і в диспозиції статті термін «територіальна цілісність».

Принцип домірності санкції й економії репресії тісно пов'язаний із принципом суспільної небезпечності. Дослідники зазначають, що справедливість кримінального права виявляється як домірність санкції тяжкості кримінально караних діянь [1, с. 240].

Санкції статей 109, 110, 112 КК України вважаються в цілому достатньо збалансованими і відповідають суспільній небезпечності передбачених цими статтями діянь, але у статтях 109 і 110 використано різний підхід до встановлення відповідальності за публічні заклики і розповсюдження матеріалів з такими закликами. Усунути таку невідповідність можна шляхом передбачення окремої статті, яка встановлювала б відповідальність за публічні

заклики та розповсюдження матеріалів із такими закликами, незалежно від того, якого злочину, передбаченого у розділі I Особливої частини КК України, стосуються вказані дії.

Висновки. Таким чином, реальними підставами криміналізації діянь проти конституційних основ національної безпеки України можуть бути:

1) суттєва і раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі суспільно небезпечні дії отримають реальну розповсюдженість;

2) такий розвиток суспільства, який визначає нетерпимість, особливу небезпеку деяких дій, з якими раніше доводилось (або була можливість) миритися, але за нових умов подібні дії суперечать пануючому ладу суспільних відносин або отримано реальну базу для їх викорінення;

3) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами.

Список використаної літератури

1. Дагель П. С. Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация / П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
2. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Н. А. Беляев. – Л. : ЛГУ, 1986. – 176 с.
3. Митрофанов А. А. Основные напрямки криминально-правовой политики в Украине: формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – О. : Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. – 132 с.
4. Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) / А. И. Коробеев. – Хабаровск : Хабаровск. высш. шк. МВД СССР, 1986. – 80 с.
5. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А. И. Коробеев. – Владивосток : Дальневост. ун-т, 1987. – 268 с.
6. Кригер Г. А. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона / Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова. – М. : Наука, 1977. – 152 с.
7. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : МГУ, 1969. – 232 с.
8. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації : крим.-прав. досл. / М. В. Семикін ; за заг. ред. В. П. Ємельянова. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 145 с.
9. Прохоров В. С. Преступления и ответственность / В. С. Прохоров. – Л. : ЛГУ, 1984. – 136 с.
10. Мошняга Л. В. Щодо загального поняття злочинів, які посягають на конституційні основи національної безпеки України / Л. В. Мошняга // Наука – 2009: теоретичні та прикладні дослідження : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23–24 квіт. 2009 р.). – Черкаси : СУЕМ, 2009. – С. 106.
11. Декларация про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва держав відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй : резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2625 (XXV) від 24 жовт. 1970 р. // Міжнародне право в документах / за заг. ред. М. В. Буроменського. – 2-ге вид., випр. і допов. – Х. : Мачулін, 2006. – С. 12–16.
12. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_ru.pdf.
13. Конституція України. – К. : Право, 2011. – 56 с.
14. Тацій В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В. Я. Тацій. – Х. : Изд-во Юрид. ин-та, 1984. – 231 с.
15. Лантінов Я. О. Склад злочину / Я. О. Лантінов // Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.
16. Мошняга Л. В. Склади злочинів, що посягають на конституційні основи національної безпеки України: поняття та шляхи вдосконалення / Л. В. Мошняга // Наука – 2010: проблеми та перспективи розвитку : тези виступів та доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23–24 квіт. 2010 р.) : у 2 т. Т. 2. – Черкаси : СУЕМ, 2010. – С. 100–102.

17. Біла І. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика / І. Біла // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 217–226.

18. Ємельянов В. Окремі проблеми застосування нового Кримінального кодексу України / В. Ємельянов // Право України. – 2002. – № 9. – С. 109–112.

19. Семикіна Л. О. Вимагання за кримінальним кодексом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. О. Семикіна. – Х., 2011. – 20 с.

20. Кострова М. Б. Язык уголовного закона: ясность, простота, доступность / М. Б. Кострова // Уголовное право в XXI веке : материалы Междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г.). – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 163–172.

Надійшла до редколегії 16.01.2012

**МОШНЯГА Л. В. ПРИНЦИПЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ ДЕЙСТВИЙ ПРОТИВ
КОНСТИТУЦИОННЫХ ОСНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ**

Определены принципы криминализации действий против конституционных основ национальной безопасности Украины и обоснованы три критерия криминализации указанных действий.

**MOSHNIAGA L. PRINCIPLES OF CRIMINALIZATION OF ACTIONS AGAINST
CONSTITUTIONAL GROUNDS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

The principles of criminalization of actions against constitutional grounds of national security are determined of Ukraine and three basis of criminalization of the indicated actions are substantiated.